Kuran'daki Hitap Şekillerinden "رَاَى" ve " نَظَرَ" Fiillerine Anlamsal Bakış

Dr. Öğr. Üyesi İmran ÇELİK
Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Kur'ân-ı Kerim Okuma ve Kıraat Bilim Dalı, Rize, Türkiye
Assist. Prof., Recep Tayyip Erdogan University, Faculty of Theology Department of Qur'an Reading and Qur'an Science, Rize, Turkey,
imran.celik@erdogan.edu.tr
orcid.org/0000-0001-6598-8943

A Semantic Examination of ''رَاَى'' and ''نَظَرَ'' Verbs of Quranic Forms of Address

Abstract

The Qur'an is the last message for humanity, in other words, the last address. Intelligence, on the other hand, is one of the blessings that Allah has given to human beings through the book and the prophet so that they can understand the reason for their existence and enlighten their way. In this study, some addressing expressions in the Qur'an were briefly discussed, and the verbs رأى and نظر, which point to reasoning and lead people to think and reason, were evaluated in the context of addressing patterns aimed at providing a religious imagination. Their differences in recitation, usage patterns, separate emphases, differences between them, and their basic messages were identified.

Addresses in the Qur'an differ in terms of both the wording used, meaning and audience. Addressing words "يَا اَيُّهَا النَبِيُّ" specifically addressing to the Prophet, "يَا اَيُّهَا النَاسُ" addressing to humanity in a more general sense, and ''يَا اَهْلَ الْكِتَابِ''addressing to Ahl al-Kitab, taking into account a more limited audience, are used. On the other hand, there are also addressing words/compositions such as ''اَلَمْ تَرَ", "اَرَاَيْتَ'' and ''اَفَلَا يَنْظُرُونَ'' that are not directly regarded as addressing words in terms of wording but lead people to reason, think and take a lesson in terms of the reason for their use and the nature of the verses beginning with these words.

Although the compositions of address were discussed in the context of their usage style, nature and context in this study, they were also evaluated in terms of recitation since it is our special interest. When viewed from the aspect of recitation, the fact that there are different reading possibilities in terms of recitation has also affected the meaning, and has gained a depth of meaning

“looking, as if you are watching directly, rather than seeing", as Zemahşeri states.

The combinations “اَلَمْ تَرَ” and “اَرَاَيْتَ” discussed in this study mean “have you seen? and “don't you see”, respectively. However, their emphasis in the verses in which they are used as addressing words has a deeper meaning. In other words, when we look at both the verses in which they are used in the Qur'an and the interpretations of the commentators on the nature of these verses, it is emphasized that “it is necessary to realize the power and might of Allah, reflect on the miraculous creation of blessings, notice the divine power behind extraordinary incidents, witness that all creatures act in accordance with the purpose of their creation, and think of natural events as a lesson”. However, in the same verses, it is seen that there is an emphasis on irresponsibility, the sad ends of the unbelievers and ungrateful people in this world and in the afterlife, the need to observe the state of mind of people who have distorted their religion with a hypocritical attitude, and inviting all people to think about the reasons for the destruction of the past tribes.

“نَظَرَ” has meanings such as “to look, looking, understanding, to see with the eye of the heart, to think and to see”. However, when we look at its usage in the Qur'an, it is seen that it means “to be surprised, to notice and see, to feel the truth with all its clarity, and to lead somebody to think on the work and feel the power of its influence”. In addition, it is seen that there are warnings for those who do not consider the situation of their antecedents as a lesson and who do not search for the right way, pointing out the helplessness of human beings, their helpless gaze, the fact that people are given a respite and if there is no reasoning, a bad end will come. This combination is also used in different meanings such as not seeing how painful it is to fall into a disreputable position, insisting in swearing and not seeing the truth, waiting unconsciously or simply becoming insensitive. It also means in the Qur'an as not using one's mind and missing opportunities, not considering the creation of the earth and sky, and not understanding the importance of having happiness as a result of thinking and awareness.

Another point that draws attention in the use of the two verbs discussed in the verses is that polytheists, hypocrites, idolaters and the People of the Book are addressed, by mentioning that they were punished due to their mistakes they made in the historical process and, although they were warned by Allah, their stubbornness, turning away from the right way, not reasoning and making fun of warnings. On the other hand, when Muslims are addressed in the addressing compositions, what the previous people were warned about, how they were warned, what they were punished with are

exemplified, and it is emphasized that it is necessary to take lessons from these results. In other words, Muslims are warned not to face the same punishment both in this world and in the afterlife by repeating the mistakes of the previous ones.

It was determined that the compositions of ''اَرَاَيْتَ ,''اَلَمْ تَرَ'' and ''اَفَلَا يَنْظُرُونَ'' invite people to reason out the importance of the Qur'an even in the addressing patterns. In addition, while emphases such as warning, notice and taking lessons stand out in the use of verb ''رأى'', a harsher, threatening and punitive emphasis is observed in the use of the verb "نظر".

Key Words: Tafsir, Quranic forms of address, Recitation, Meaning-Science and Reasoning.

Öz

Kur'an, Allah'ın insanoğlu için göndermiş olduğu son mesaj, bir başka ifadeyle son hitaptır. Akıl ise Allah'ın, insanoğluna varlık gerekçesini anlasın ve yolunu aydınlatsın diye kitap ve peygamber ile verdiği nimetlerinden biridir. Bu çalışmada Kur'an'da geçen bazı hitap şekilleri kısaca ele alınmış ve insanları düşünmeye ve akletmeye yönlendiren ''رأى'' ve ''نظر'' fiilleri, dini bir tasavvur kazandırmaya yönelik hitap şekilleri bağlamında değerlendirilmiştir. Bu fiillerin kıraat farklılıkları, kullanım seyirleri, vurguları, bağlamları, mahiyetleri ve aralarındaki farklar tespit edilmiştir.

Kur'an'daki hitaplar hem kullanılan lafız hem mana hem de muhatap kitlesi olarak farklılık arz ederler. Özel olarak Hz. Peygamber'e yönelik '' يَا اَيُّهَا النَّبِيُّ'', daha genel anlamda insanlığa hitaben ''يَا اَيُّهَا النَّاسُ'' ve daha sınırlı bir kitleyi dikkate alarak Ehl-i Kitab'a, ''يَا اَهْلَ الْكِتَابِ'' şeklinde hitap sözcükleri kullanılmaktadır. Bununla birlikte, ''اَلَمْ تَرَ, ''اَرَاَيْتَ'' ve ''اَفَلَا يَنْظُرُونَ'' gibi lafız açısından direkt hitap sözcüğü olarak görünmese de kullanılma gerekçesi ve başında bulunduğu âyetlerdeki mahiyet açısından insanları akletmeye, düşünmeye ve ibret almaya yönlendiren hitap sözcükleri/terkipleri de vardır.

Hitap terkipleri bu çalışmada genel olarak kullanım üslubu, mahiyeti ve bağlamı çerçevesinde ele alınmış olsa da özel ilgi alanımız olması nedeniyle kıraat açısından da değerlendirilmiştir. Kıraat yönü ile bakıldığı zaman, kıraat açısından farklı okuma imkanları olması, anlama da etki etmiş ve Zemahşerî'nin de ifade ettiği üzere "bakmak, görmekten öte sanki doğrudan izliyormuşsun gibi" bir anlam derinliği de kazanmıştır.

Bu çalışmada ele alınan ''اَلَمْ تَرَ'' ve ''اَرَاَيْتَ'' terkiplerinin anlamı, "gördün mü?/ "görmez misin", şeklindedir. Ancak hitap sözcüğü olarak kullanıldıkları âyetlerdeki vurguları daha derinlikli manaya matuf bir durum arz ederler. Şöyle ki, gerek Kur'an'da kullanıldıkları âyetler gerek bu âyetlerin

mahiyetine dair müfessirlerin değerlendirmelerine bakıldığı zaman; "ibret, imtihan, sorumluluk, Allah'ın gücü ve kudretini fark etmek, nimetlerin mucizevi yaratılışı üzerine düşünmek, olağan dışı olayların arkasındaki ilahî gücü fark etmek, bütün mahlukatın yaratılış gayesine uygun hareket ettiğine şahitlik etmek, tabiat olayları üzerine nazar-ı ibret ile düşünmek gerektiğine vurgu yapılmaktadır." Ancak aynı âyetlerde, sorumsuzluklara, inkârcı ve nankörlerin dünya ve ahiretteki hazin sonlarına, münafıkça tutum ile dinlerini tahrif etmiş insanların nasıl bir halet-i ruhiye içesinde olduklarını iyi gözlemlemek gerektiğine ve geçmiş kavimlerin helak edilme gerekçeleri üzerine düşünmeye de bütün insanları davet etme vurgusunun olduğu görülmektedir.

"نَظَرَ" "baktı, bakış, anlayış, kalp gözü ile gördü, tedebbür etti ve görmek" şeklinde anlamları vardır. Fakat Kur'an'daki kullanımına bakıldığında; şaşıp kalmak, fark etmek ve görmek, hakikati bütün netliği ile hissetmek, düşünmeye, eser üzerine düşünerek bunun müessirinin kudretini hissetmeye sevk etmek olduğu görülür. Ayrıca kendilerinden öncekilerin durumuna ibret nazarı ile bakmamak, hidayete yönelmemek, insanoğlunun çaresizliğini, çaresizce bakışını, insana mühlet verildiğini, akletme olmayınca kötü sonun geleceğini işaret ederek ikaz gibi vurguların olduğu görülür. Bu terkip, itibarsız bir pozisyona düşmenin nasıl acı bir durum olduğunu, küfürde inat edip hakikati görmemek, şuursuzca ya da salt beklemek ve duyarsızlaşmak gibi farklı anlamlarda da kullanılmaktadır. Kur'an'da, aklını kullanmayıp elindeki fırsatları kaçırmak, arz ve semanın yaratılışına bakıp akletmemek, düşünmenin ve farkındalığın bir sonucu olarak saadetini yaşamanın önemini anlayamamak şeklinde de geçmektedir.

Ele alınan iki fiilin âyetlerdeki kullanımında dikkat çeken bir başka hususta Müşriklerin, Münafıkların, Putperestlerin ve Ehl-i Kitabın muhatap alındığı yerlerde, onların tarihi süreçte yaptıkları yanlışlar, Allah tarafından uyarılmaları ve bütün bu uyarılara karşılık inat etmeleri, yüz çevirmeleri, akletmemeleri ve alaya almaları nedeniyle cezalandırılmış olduklarından bahsedilmesidir. Buna karşın hitap terkiplerinde Müslümanlar muhatap alındığı zaman ise öncekilerin uyarılmış oldukları şeylerin neler olduğu, nasıl uyarıldıkları, nelerle cezalandırıldıkları örneklendirilmekte ve bu sonuçlar yüzünden ibret nazarı ile bakıp ders almak gerektiği vurgulanmaktadır. Yani Müslümanlar akletmek, düşünmek ve öncekilerin hatalarını tekrar edip aynı ceza ile hem dünya da hem de ahirette karşılaşmamaları hususunda uyarılmaktadırlar.

"رأى" ve "نظر" fiillerinin Kur'an'da hitap terkibi şeklinde geçtiği âyetlere bakıldığı zaman, Kur'an'ın mahiyet açısından hitap şekillerinde dahi

insanları akletmeye davet ettiği tespit edilmiştir. Ayrıca "رأى" fiilinin geçtiği yerlerde, ikaz, uyarı, ibret gibi vurgular öne çıkarken "نظر" fiilinde daha sert, tehditkâr ve cezalandırıcı bir vurgu olduğu gözlemlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Hitap Şekilleri, Kıraat, Anlam-Bilim, Aklî Çıkarım.

Giriş

İnsanlık tarihinde ilahi hitabın insanlarının hayatına iletildiği dönemlerde o dönemin öne çıkan özelliğine göre Yüce Allah, o topluma mu'cizeler göndermiştir. Kur'an'ın indiği dönemde şiir, edebiyat ve hitabet öne çıkmakta ve toplum ciddi anlamda bunlarla meşgul olmaktaydı. Bundan dolayı Kur'ân'ın hem lafzî hem de mahiyeti itibariyle eşsiz bir hitap olduğu görülmektedir.

Kur'an'ın nüzul sırası dikkate alındığında hitap sözcüğü ile nazil olan ilk âyet "Ey insanlar!"[1] şeklinde başlamaktadır.[2] Kur'an'ın hitap cümleleri aynı zamanda onun mahiyetini de bize ifade eden bir içerik arz eder. İnananlara, gayr-i müslimlere, kadınlara, erkeklere ve Hz. Peygamber'in şahsına yönelik hitaplar, ilgili satırların altında o konu ile ilgili söylenecek mesajı vermekte ve aynı zamanda da okuyanı düşünmeye de sevk etmektedir.[3]

Kur'an'daki hitap lafzı ile âyetin son kelimesi arasındaki bağlantı ve arada verilen mesajda çok önemlidir. Örneğin; Hucurât sûresi 12. âyet, "Ey İman Edenler" şeklinde başlayıp zandan sakınılmasını, zannın büyük bir günah olduğu ifade ettikten sonra, Yüce Allah'ın "et-Tevvâb" ve "er-Rahîm" ismi celali ile bitmektedir. Bu hitap sözcüğü hem hitap lafzı hem âyetin mahiyeti hem de âyetin sonundaki Esma-i Hüsna'nın manası olarak birbiri ile uyumlu; hitap, muhatap ve verilmek istenen son mesaj ile dikkat çekicidir.[4] Bir başka örnek olarak da Şûrâ sûresi 28. âyet verilebilir.[5] Kuraklık, yoksulluk ve yoksunluktan sonra Yüce Allah'ın, yağmuru bir rahmet/nimet olarak indirdiği ve onunla insanların ihtiyaçlarının giderildiği ifade

---

1 el-A'râf, 7/158.

2 Enver Bayram, "Kur'an'da Geçen "Ey İnsanlar" ve "Ey İman Edenler" Hitaplarıyla Başlayan Âyetler Arasında Bir Mukayese", *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/1(2017), 166.

3 Abdullah Temizkan, "Âyet Sonlarında Yer Alan Esmâ-i Hüsnâ'da Takdîm ve Te'hîr", *Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi*, ed. Mehmet Bilen (Diyarbakır: Şarkiyat Bilim ve Hikmet Vakfı Yayını, 2017), 1/517.

4 Mehmet Altın, *Esmâ-i Hüsnânın Semantik Tahlîli ve Geçtiği Âyetlerle İlgisi* (Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015), 228

5 eş-Şûrâ 42/28.

edilmektedir. Âyetin sonu Esma-i Hüsna'dan "el-Velî" ve "el-Hamîd" şeklinde bitmekte ve âyetin iç kontekstine uygun olarak insanların zor gününde gerçek dostunun Yüce Allah olduğu, birilerini övecek, dayanacak, güvenecek ve bir şey isteyeceklerse bunun da gerçek anlamda Yüce Allah'tan istenmesi gerektiğini vurgulamaktadır.[6]

"رأى"[7] ve "نظر"[8] fiilleri kök anlamları itibarıyla "bakmak, görmek, ibret nazarı ile düşünmek, kalp ile bilmek ve idrak etmek" gibi anlamları karşılamaktadır. Kur'an'daki anlam seyrine bakıldığı zaman her iki fiilden türetilen terkiplerde kök anlamı ile ilişkili olarak; "bakmak, görmek, nazar etmek, kalp ile idrak etmek ve aşağıda ifade edildiği üzere en temel vurgusu ile akletmek" anlamlarında aynı zamanda bir hitap sözcüğü olarak da kullanılmışlardır.

Bu çalışmada ele alınan temel hitap kavramları da yukarıda işaret edildiği gibi salt hitap cümleleri olmayıp aynı zamanda okuyan her insanı ilgili âyet/sûre ve mahiyetine dair düşünmeye, anlamaya ve lafızdan öte daha derinlikli bir bakış açısına sevk etmeye yöneliktir.

1. Kur'an'da Hitap Şekilleri

Hitâbet; bir amacı izah etmek, bir fikri ifade etmek, nasihat etmek, bir düşünceyi savunmak ve muhatap kitleyi bir eyleme çağırmak gibi amaçlarla yapılan konuşmadır.[9] Kur'an'ın bizzat kendisi Allah'ın insanlığa bir hitabıdır. Bu bağlamda pek çok âyet ve sûre özel bir hitap sözcüğü/kelimesi ya da kavramı ile başlamaktadır. Kur'an'ın lafzi hitapları hem farklı şekillerde olup hem de belli bir anlam içermektedirler. Örneğin; Hz. Peygamber'e hitap eden âyetlerde onun mizacı dikkate alınmıştır. Hz. Peygamber mülayim bir karaktere sahip

---

6 Altın, *Esmâ-i Hüsnânın Semantik Tahlîli ve Geçtiği Âyetlerle İlgisi*, 226; Rahmetullah Uzun – Uğur Keskin, "Şûra Sûresi Örnekleminde Kur'an'da Belâgat", *Batman Akademi Dergisi* 5/1 (2021), 163.

7 Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-ʿayn,* thk. Mehdi'l Mahzûmî ve İbrâhim Samuraî Cilt 8 (Dâru Mektebeti'l-Hilâl, 1431), 8/306-309; Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr Taberî, *el-Câmiu'l-beyân fî te'vili'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Muhammed Şakir, Cilt 24 (Müessetü'r-Risale, 2001), 2/239, 240; Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî, T*âcü'l-luğa ve sıhâhu'l-arabiyye*, thk. Ahmed Abdul Gafur Attâr 2 Cilt (Beyrut: Darul İlm ve lilmelâyîn, 1987), 6/2347; Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garibi'l-Kur'an,* thk. Safvân Adnân ed-Dâvûdî (Beyrut: Daru'l-Kalem Dâru'ş-Şamiyye, 1991), 375.

8 Halîl b. Ahmed, Kitâbü'l-ʿayn, 8/154; Cevherî, *Tâcü'l-luga*, 2/830; İbrahim Mustafa vd. *el-Mu'cemü'l-vasît*, nşr, Mecmüat'l-Lüğati'l-Arabiyyeti (Mısır: Dârü'd-Da'vet, t.y.), 1/931.

9 Mahmut Kaya, "Hitâbet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/156-158; Ahmet Koç, "Dini İletişim Bağlamında Kur'an'da "Kavl" (Söz) Çeşitleri", *Diyanet İlmi Dergi* 44/4 (Ekim-Kasım-Aralık 2008), 32; Mustafa Kara, *Kur'an ve Sünnet Ekseninde Hitabet ve Mesleki Uygulama,* (Samsun: Üniversite Yayınları, 2020), 29-34.

olduğundan[10], hem Hz. Peygamber'in karakteri hem de Mekkî ve Medenî âyetlerde hitap cümlelerinde dönemin dini, sosyal ve kültürel yapısı dikkate alınmış bir husustur. Bu bağlamda Mekkî sûrelerde "Ey İnsanlar", Medenî sûrelerde ise "Ey İman Edenler" şeklinde hitap cümleleri ön plana çıkmaktadır.[11]

Direkt Hz. Peygamber'e hitaben kullanılan âyetlerin mahiyetinde ise; seslenme, bilgilendirme,[12] dikkat çekme,[13] tavsiye,[14] emir,[15] teselli,[16] eleştiri, hatırlatma,[17] uyarı,[18] tehdit[19] ve yönlendirme[20] şeklinde ifadelerin olduğu görülmektedir.[21]

Kur'an'da diğer peygamberlere isimleri ile hitap edildiği halde Hz. Peygamber'e, risâlet ve nübüvvet vasfı ile hitap edilmekte,[22] onun özel ismi olan "Muhammed"[23] ve "Ahmed"[24] ismi ile kendisine direkt hitap edilmemektedir.[25] Hz. Peygamber'e Mekkî sûrelerde "Ey Rasûl", Medenî sûrelerde ise "Ey Nebî" şeklinde hitap edildiği görülmektedir. Ayrıca "قُلْ /de ki", "اَلَمْ تَرَ /görmedin mi?", "اَرَاَيْتَ/ gördün mü?", "اَفَلَا يَنْظُرُونَ/ bakmazlar mı?", اَلَمْ يَرَوْا/ görmezler mi?", "اَلَمْ يَرَوْا"[26] vb. şeklinde pek çok hitap şekli Kur'an'da önümüze çıkmaktadır. Hitap sözcükleri günlük kullanımlarda bile seslenme, ikaz, uyarma, yönlendirme, çağrı, tehdit ve davet etme gibi durumlar için kullanılmaktadır.

---

10 Fazlu'r-Rahmân, *Ana Konularıyla Kur'an* **(**Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1996), 154.

11 Bayram, "Kur'an'da Geçen "Ey İnsanlar" ve "Ey İman Edenler", 163-164; Ahmet Sevinç, "Kur'an'da Hitap Şekilleri ve Müddessir Sûresinde Yer Alan Hitapların Tahlili", *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/9 (2016), 135-140.

12 el-Kasas 28/56; el-Ahzâb 33/50.

13 Âl-i İmran 3/159.

14 el-Kalem 68/48-52; el-Müzzemmil 73/10, 11.

15 el-Alak 96/1; el-Hicr 15/94; el-Mâide 5/67.

16 el-Âraf 7/2-3; en-Neml 27/70; Yâsin 36/76; el-İnşirâh 94/1-8; ed-Duhâ 94/1-11.

17 en-Nisâ 4/113; el-Ahzâb 33/37; el-Müddessir 74/1-5.

18 er-Ra'd 13/37-38; el-Abese 80/1-10.

19 el-İsrâ 17/73-78, 86.

20 el-Hicr 15/94-99; er-Rûm 30/52-53.

21 M. Fatih Kesler, "Kur'an-ı Kerim'de Hz. Peygamber'e Hitaplar I", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 42/2 (2002), 95, 101, 111; M. Fatih Kesler, "Kur'an-ı Kerim'de Hz. Peygamber'e Hitaplar II", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 45/1 (2003), 19-39.

22 Mücteba Uğur, "Kur'an-ı Kerîm ve Hadislerde Hz. Peygamber'e Hitap Şekilleri", *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi* 8/2 (Mart-Nisan, t.s.), 71-72.

23 Âl-i İmran 3/144; el-Ahzâb 33/40; Muhammed 47/2; el-Fetih 48/29.

24 es-Saf 61/6.

25 Mesut Okumuş, "Mekkî Sûre ve Âyetlerde Hz. Peygamber'e Yönelik Hitaplar", *Kur'an Nüzulünün Mekke Dönemi,* ed. Mesut Okumuş (Çorum: Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, 2013), 311, 312.

26 el-En'âm 6/6; el-Arâf 7/148; el-Nahl 16/79; en-Neml 27/86; Yâsin 36/31.

Bu hitap şekilleri bir bütün olarak değerlendirilebileceği gibi her birisi ayrı ayrı da çalışılabilir. Ancak bu araştırmada kavramlardan sadece iki tanesinin Kur'an'da nasıl geçtiği, bağlamı, vurgusu ve hem açık hem de işâreten mana yönü üzerinde durulacaktır. Ayrıca Kur'an'ın her bir lafzının düşünmeye, akletmeye, bilinçli bir tutum ile dini yaşamaya sevk ettiği ve onun hitap sözcüklerinin bile akli çıkarıma işaret ettiği ifade edilmeye çalışılacaktır.

Bu çalışmada sadece "رأى" ve "نظر" fiilleri ile ilgili hitap şekilleri ve bunların anlamsal boyutu ve akli çıkarıma işaret eden yönleri ele alınacaktır.

2. Kur'an'da Aklî Çıkarıma İşaret Eden Hitap Şekilleri

Kur'an'daki hitap sözcüklerinin muhatabı, özel anlamda lafız kimin için kullanıldıysa o olmakla birlikte, genel anlamda inananlar hatta Kur'an'ın evrensel mesajı gereği bütün insanlardır. Bu lafızların kullanıldığı âyette özel bir iç bağlamı olmakla birlikte Kur'an'ın bütünlüğü dikkate alındığında farklı dış bağlamları, mana düzeyleri, isticvâb (soru-cevap) metodu gibi üslup renkliliği ve beyan üstünlükleri de gözlemlenmektedir.

2. 1. Hitap Şekillerinin Kıraat Açısından Değerlendirilmesi

Bu çalışmada ele alınan hitap terkiplerinin kıraatte usul açısından farklılık arz edip etmediği ya da ferşî olarak okuyuş farklılıkları ve bu durumun manaya etkisinin olup olmaması tarafımızca ayrı bir merak konusudur.

"اَلَمْ تَرَ" ifadesini kıraati aşere imamları,[27] "اَلَمْ تَرَ"[28], Ebû Abdurrahman es-Sülemî cezm eden amilin etkisine daha belirgin vurgu yapabilmek için Ra'nın sükunu ile "اَلَمْ تَرْ"[29] şeklinde okumuştur. Bu okuyuşta, Zemahşerî'nin de Fîl sûresi ilk âyette dikkat çektiği üzere mana şu şekilde belirmiştir: Sen, Allah'ın Habeşlilere yaptığının izlerini görüp buna dair haberleri tevatür yoluyla işittin ya; işte bu, senin için bu olayı doğrudan izleme yerine geçmiştir. O zaman bu

---

[27] **Kırâat-ı Aşere:** Meşhur kırâatı seb'adaki imamlara Ebû Ca'fer Yezid b. El-Ka'ka (ö. 128/745), Ebû Muhammed Ya'kub b. İshak b. Yezîd (ö. 205/820) ve Ebû Muhammed Halef b. Hişâm b. Sa'leb (ö. 129/746)'in ilave edilmesi meydana gelen kıraat kavramıdır. Nihat Temel, *Kıraat ve Tecvid Istılahları* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2020), 103; Yavuz Fırat, *Tecvid ve Kırâat İlmi Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Hacıveyiszâde İlim ve Kültür Vakfı Yayınları, 2018), 169.

[28] Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî, *el-Câmiʿ li-aḥkâmi'l-Ḳurʾân,* thk. Ahmed Berdûnî ve İbrahîm Adfîş, 9 Cilt (Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Misriyye, 1964), 3/230.

[29] Ebû Hayyân el-Endülüsî, *el-Bahru'l-muhît fi't-tefsîr,* thk. Sıdkı Muhammed Cemil, 10 Cilt (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1999), 2/560; Kurtubî, *el-Câmiʿ*, 3/230.

terkip ile aslında bilmek, kalben mutmain olmak gözle müşahade edercesine kabul etmek anlamlarına dair bir vurgu yapıldığı görülmektedir.[30]

''اَرَاَيْتَ'' terkibi Kur'an'ın tamamında ya ''اَرَاَيْتَ'' ya ''اَرَاَيْتُمْ'' ya da ''اَرَاَيْتَكُمْ'' şeklinde okunmaktadır.[31] Nâfi, Kalun, Verş ve Ebû Ca'fer tarafından ikinci hemzenin teshiliyle "أَرَايْتَ"[32], Kisâî ise hemzesiz olarak ''أرَيْتَ'', diğerleri ise hemze ile "أَرَأَيْتَ" şeklinde okumuşlardır.[33] Verş, Ezrak tarikiyle iki sakinde med yapıp hemzeyi elif'e dönüştürerek ''اَرَايتَ'' şeklinde okumuştur.[34] Ancak bu okuyuşlarda mana farklılığına taalluk edecek olan bir durum söz konusu değildir.

''ينظرون'' fiili Kur'an'da 102 yerde çok farklı şekillerde geçmektedir. Bu çalışmada sadece ''ينظرون'' şeklindeki şekli ele alındığından dolayı bu okuyuştaki farklılıklara değinilecektir. ''ينظرون'' kelimesini Hamza ve Kisâî ''يَنْظُرُونَ'' ''بِالْيَاءِ'' ile, diğerleri ise ''تَنْظُرُونَ'' şeklinde ''بِالتَّاءِ'' ile okumuşlardır.[35] Ancak diğer kıraat imamlarından farklı okuyuş şekli ve anlama etkisi olan farklı bir izah bulunmamaktadır.

2. 2. Hitap Şekillerine Anlamsal Bakış

2. 2. 1. "اَلَمْ تَرَ"

Kur'an'da akletmeye yorumlanabilecek pek çok sözcük, kelime, kavram veya ifade vardır. Bunlardan birisi de ''اَلَمْ تَرَ'' terkibi şeklinde kullanılan ifadedir. "Görmez misin" anlamındaki bu terkip ile Kur'an'ın bütününde asıl kastedilen; bilmek, ilim sahibi olmak ve idrak etmektir.

Lafzî olarak görmek fiili ile ifade edilen bu terkibin asıl manası bilmeye vurgu yapmaktır. Bu bağlamda bilmek ile rü'yet arasında şöyle bir ilişki vardır. Rü'yet sadece var olan bir şey için kullanılır.

---

30 Ebü'l-Kāsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed ez-Zemahşerî, el-Keşşâf, Cilt 4 (Beyrût: Dâru'l-Kitabil Arabî, 1986), 4/799; Ebû'l-Feth Osman bin Cinnî, *el-Muhteseb fî tebyîni vucûhi şevâzi'l-kırââti ve'l-izâhi anhâ,* thk. Muhammed Abdulkadir Atâ, 2 Cilt (Beyrût: Dâru'l-Kütubil İlmiyye, 1998), 1/220; Ebü'l-Kāsım Yûsuf b. Alî b. Cübâre el-Hüzelî, *el-Kâmil fi'l-kırââti ve'l-erbaîni'z-zâitedi aleynâ,* thk. Cemal b. Seyyid b. Rifai'ş-Şahid (b.y., Müessesetü's-Sema ve't-Tevzîi ve'n-Neşr, 2007), 506.

31 Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf el-Cezerî, *en-Neşr fi'l-ḳırâ'âti'l-'aşr,* thk, Ali Muhammed Dabbâ', 2 Cilt (Beyrût: el-Matbaatu't-Ticariyyetü'l-Kübra, 2010), 1/454.

32 Ahmed b. Muhammed Dimyâtî, İthâfu fudelâi'l-beşer fi'l-kırââti'l-erbe'ate aşer, thk. Enes Mihra (Lübnan: Dâru'l-Kütubu'l-İlmiyye, 2006), 369.

33 İbn Hâleveyh el-İsbahânî, *İ'râbü kırââti's-seb' ve ilelihâ,* (Beyrût: Dâru'l-Kütubi'l-İlmiyye, 2006), 547.

34 Dimyâtî, İthâfu fudelâi'l-beşer fi'l-kırââti'l-erbe'ate aşer, 602.

35 İbn Hâleveyh, *İ'râbü kırââti's-seb' ve ilelihâ,* 109.

Rü'yet ile elde edilen bilgi sınırlı bir şeye ya da bir unsura aittir. Lügatte rü'yet-ilim-bilmek ilişkisi bağlamında üç kullanım göze çarpmaktadır. Birincisi, Me'âric[36] sûresinde geçtiği üzere "ilim", ikincisi, aynı sûrede ki 6. âyette[37] "zann" ve üçüncü ise "gözün görmesi" anlamındaki "gerçek görmek" anlamındadır.[38] Bu kullanımlarına bakıldığı zaman rü'yetin "bakmak, görmek, zann etmek ve daha sonrasında kişiyi derinlemesine bilmeye götüren bir fonksiyon" ifade ettiği görülmektedir. Bu sözcükteki "أ" hemze-i istifham olan, "mi" ve "mu" anlamına gelen eliftir.[39] "لم" muzari fiilin başına gelen ve anlamını olumsuz maziye çeviren bir edattır. "تَرَ" ise muzari fiil olup "görüyor" anlamına gelmektedir. Kelimenin aslı " ألم ترءَ" şeklindedir. Araplar sondaki hemzeyi terk edip kelimeyi bu şekilde kullanmaktadırlar.[40] Ancak bu üç harf/kelime/fiil bir araya geldiği zaman "görmez misin?", "görmedin mi" şeklinde anlam ortaya çıkmaktadır. Bu üç bileşene bakıldığı zaman bu terkibin soru ile başlaması, olumsuzluk edatı ile dikkat çekilmesi ve görmek fiili ile bütünlüğü tamamlaması açısından sonuç olarak düşünmeye, akletmeye ve aklî çıkarımda bulunmaya vurgu yapıldığı ifade edilebilir.

"أَلَمْ تَرَ", dilimizde 'taaccub' ve 'takrir' için de kullanılır. "Görmedin mi? adeta görürcesine bilmedin mi? Bilgin, irfanın, zaten malum olan bu şeye yetişmedi mi? Çok ilginç! Hayır hayır sen onu mutlaka bilirsin" şeklinde anlamları karşılamaktadır.[41] Bu hitap aslında temel vurgu olarak "bilmek", "bil" şeklinde ifade edilmektedir. Bunun yanı sıra "görmek" anlamına gelir ki, görmekten kasıt "kalp yönünden görmek, idrak etmek" şeklindedir. Hz. Peygamber'in şahsında "bizzat görmese (ler)de işte bunların bilgisi sana gelip ulaştı" vurgusudur. Ayrıca şaşkınlık anlamına gelmekte,

---

36 el-Me'âric 70/7 "وَنَرَاهُ قَرِيباً / Biz ise onu yakın görmekteyiz."

37 el-Me'âric 70/6 "إِنَّهُمْ يَرَوْنَهُ بَعِيداً / Doğrusu onlar o azabı ihtimalden uzak görüyorlar."

38 Ebû Hilâl el-Askerî, *el-Furûq fi'l-Luğa,* çev. Veysel Akdoğan (İstanbul: İşaret Yayınları, 2009), 119-121.

39 **İstifhâm**: Sözü daha çarpıcı kılmak için kullanılan bir çeşit sanattır. Dört kısma ayrılır. **İnkârî,** olumsuzluk anlamını vurgulamak; **Taaccüb,** hayret, şaşır(t)ma bildirmek; **Takrîr,** ikrara davet ve itirafa çağrı; **Tevbih** ise kınamak anlamlarında kullanılmaktadır. Muhsin Demirci, *Tefsir Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2011), 130, 131.

40 Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl ez-Zeccâc el-Bağdâdî, *Meʿâni'l-Ḳurʾân ve iʿrâbüh*, thk. Abdulcelîl Şelebî, Cilt 5 (Beyrût: Âlimu'l-Kutub, 1988), 1/332.

41 Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'an Dili (İstanbul, Azim Dağıtım, t.s.), 2/133.

şuna şuna şaşmaz mısın? anlamında da kullanılmaktadır.[42] Bununla da kastedilen şeyin açık, kesin ve net olduğuna vurgu yapılmaktır. Buna dair verilecek bilgiler gözle görmek kadar kesin ve nettir.[43] Ayrıca verilen bilgi, karşılaştığı şey ya da geçmişte yaşanılıp kendisine yeni iletilen üzerine düşünmek, işaret edilen şey hakkında düşünceyi yenileyerek bakmak, yine Arapçadaki kullanımı dikkate alınınca önce haber, sonra bilgi ve sonra da üzerine düşünmek vurgusu olduğu görülür.[44] Bir başka değerlendirmede kalbin görmesi anlamına gelmektedir. Ayrıca bu hitap zahirde Hz. Peygamber'e yönelik olsa da temelde kastedilen, bütün insanlar ve özelde de Müslümanlardır.[45] Bunların dışında teşvik etmek mahiyetinde sözün başlangıcında, sorumlulukları ve tedbiri vurgulamak için kullanılan cümlelerde, gözle görmese de kendisine bilgi verilen kişinin şaşması ya da şaşırtılması vurgusu ve olumsuz soru formatının başında kesinliğini vurgulamak için de[46] kullanılmaktadır.[47]

Bu terkip Kur'an'da 31 yerde geçmektedir.[48] Bu âyetlerin geçtiği yerlerdeki temel mesajı şu şekilde özetlemek mümkündür:

Bu âyetlerde; bir temsil üzerinden ibret almak[49], ilahi imtihana dikkat çekmek[50], din adamları ve/veya toplumun önünde olan insanların çelişkili durumlarına ve sorum(suz)luluklarına vurgu yapmak[51], imanları ile olan imtihanı kaybedenlerin hazin sonları

---

42 Taberî, *el-Câmiu'l-beyân,* 4/413, 435, 567; 13/668; ez-Zeccâc el-Bağdâdî, *Meʿâni'l-Ḳurʾân ve iʿrâbüh,* 1/332; Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb,* 10 Cilt (Beyrût: Dâru İhyâu't-Türâsü'l-Arabî, 1420), 6/495; Zemahşerî, el-Keşşâf, 1/290; Ebü'l-Berekât en-Nesefî, *Medârikü't-tenzîl ve hakāiku't-te'vîl,* thk. Yusuf Alî Bedîvî, 3 Cilt (Beyrût: Dâru'l-Kelimi'd-Dayyib, 1998), 1/201; İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-Beyân,* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, t.s.), 1/377.

43 Allâme Muhammed Hüseyin, Tabâtabâî, *el-Mîzân fî tefsîr'il-Kur'ân,* 20 Cilt (Menşurat-ü Cemaati'l-Müderrisin fi Havzati'l-İlmiyyeti fi Kısmi'l-Mukaddeseti, t.y.), 2/278.

44 Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî, *Teʾvîlâtü'l-Ḳurʾân,* thk. Mecdî Baslûm Cilt 10 (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2005), 2/217.

45 İbn Atıyye el-Endülüsî, *el-Muḥarrerü'l-vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-ʿazîz,* thk. Abdusselâm Abduşşafî' Muhammed Cilt 6 (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2000), 1/327; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtîḥu'l-ġayb,* 6/495.

46 el-Bakara 2/106; el-İnşirah 94/1.

47 Muhammed Tâhir İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr,* Cilt 30 (Tunus: ed-Dâru't-Tunusiyyetü, 1984), 2/475-477.

48 el-Bakara 2/243, 246, 258; Âl-i İmran 3/23; en-Nisâ 4/44, 49, 51, 60, 77; İbrahim 14/19, 24, 28; Meryem 19/83; el-Hac 22/18, 63, 65; en-Nûr 24/41, 43; el-Furkân 25/45; eş-Şuarâ 26/225; Lokmân 31/29, 31; el-Fâtır 35/27; ez-Zümer 39/21; el-Gâfir 40/69; el-Mücâdele 58/7, 8, 14; el-Haşr 59/11; el-Fecr 89/6; el-Fîl 105/1.

49 el-Bakara 2/243, 246; İbrâhîm 14/24.

50 el-Bakara 2/258; İbrâhîm 14/28.

51 Âl-i İmran 3/23; en-Nisâ 4/44, 49, 51, 60; eş-Şuarâ 26/225.

üzerine düşünmeye sevk etmek[52], bütün mahlûkatın ilahi imtihana tabi tutulduğunu belirtmek[53], inkarcıların dünyada yapıp ettikleriyle ahirette nasıl bir son ile karşılaşacaklarına dair ikazlara yer verildiğine rastlanılmaktadır.[54]

Ayrıca Yüce Allah'ın kudretine[55], nimetlerin mûcizevî yaratılışına[56], olağan gibi görülen pek çok olayın arkasında bir kudretin olduğuna[57], akılsız varlıkların bile Allah'ın kudretine ve nimetine dair kendi lisanları ile nasıl tesbih ettiklerini idrak etmek gerektiğine[58], tabiat olaylarının gerçekleşmesindeki mucizevi yönüne[59] ve Allah'ın ilmine sınır bulunmadığı gerçeğine[60] vurgu yapılmaktadır. İfade edilebilecek diğer birkaç husus da Münafıkların ve Yahudilerin tutumlarına dikkat etmek gerektiği[61], Müslümanların nifak ve fitne eylemlerine karşın teyakkuzda olmalarına[62] ve geçmiş kavimlerin azgınlıkları yüzünden nasıl helak edildiklerine[63] ibret nazarı ile bakmayı salık vermektedir.

2. 2. 2. "**اَرَاَيْتَ**"

Kelimenin asıl yapısı "الرَّأْرَأَةُ" olmakla birlikte "رأى" şeklinde kısaltılmış; gözünü dikip göz bebeklerini hareket ettirmeksizin bakmak, fiziksel olarak göz ile ya da kalp gözü ile bakmak, bulutları ya da serabı görmek anlamları verilmektedir. Görüşleri cemetmek, dağınık fikirlerden, şaşkınlıktan kurtulmak ve bir kanaate varmak gibi anlamları da vardır.[64] Ruhun gücüne göre görüneni algılamaktır. Bu ya olup biteni hissetmek[65] ya hayal gücü ile[66] ya tefekkür[67] ya da akıl[68] ile bilmektir. Tembih etmek, gözün gördüğü şekilde inanmak, görüşün

---

52 en-Nisâ 4/77; Meryem 19/83.
53 el-Hac 22/18.
54 el-Mümin 40/69.
55 İbrâhîm 14/23.
56 el-Hac 22/63; Lokmân 31/20; el-Fâtır 35/27; ez-Zümer 39/21; Nûh 71/15.
57 el-Hac 22/65; Lokmân 31/29, 31; el-Fîl 105/1.
58 en-Nûr 24/41.
59 en-Nûr 24/43; el-Furkân 25/45.
60 el-Mücâdele 58/7.
61 el-Mücâdele 58/8.
62 el-Mücâdele 58/14; el-Haşr 59/11.
63 el-Fecr 89/6.
64 Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-ʿayn*, 8/306-309; Taberî, *el-Câmiu'l-beyân*, 2/239, 240; Cevherî, T*âcü'l-luğa*, 6/2347.
65 et-Tekâsur 102/6,7.
66 el-Enfâl 8/50.
67 el-Enfâl 8/48.
68 en-Necm 53/11,13.

şekillenmesinde düşünceler arasındaki eğilim[69] gibi anlamlar verilmektedir.

Bu hitap sözcüğü Kur'an'da 23 yerde geçmektedir.[70] Kullanıldığı âyetlere bakıldığı zaman, mesaj ve mahiyet açısından genel başlıkları şöyle sıralanabilir:

''اَرَاَيْتَ'' terkibi ile tehdit, düşünme[71], kınama[72], inkârcıların şüphe ve tereddütlerine karşılık olağanüstü bir tehdit[73] ile uyarıldıkları görülür. Sahip olunan nimetlerden yoksun kalınca nimeti verenin kim olduğunun düşünülmesi[74], mutlak Hâkim'in Yüce Allah olduğu, insanların aciz olduğu[75] ve Allah'a saygısızlığın ve isyankârlığın şeytan kaynaklı olduğu[76] ikazı yapılmaktadır.

Peygamberlerin tebliğ görevini yaparlarken hak din konusunda aklî ve naklî delillere sahip olduklarına[77], heva ve heveslerine düşkün olanların sadece bedensel zevklerini, geçici arzularını ve basit menfaatlerini dikkate aldıklarına[78], inanç zafiyetinin, olumsuz yargıların ve tutumların bilgi ve kanıta dayanmadığına[79]; dinin toplumsal düzeni iyilik, hak ve adalet ilkeleri çerçevesinde inşa etme işlevine rağmen bunu engellemek isteyen bütün zalimlerin kötü bir son ile karşılaşacaklarına ve bütün toplumların onlara karşı daima uyarıldığına[80] dair vurguların olduğu söylenebilir.

Yukarıdaki âyetler birlikte ele alındığında ''اَلَمْ تَرَ'' ve ''اَرَاَيْتَ'' terkipleriyle "ibret, imtihan, sorumluluk, Allah'ın gücü ve kudretini fark etme, nimetlerin mucizevi yaratılışı üzerine düşünme, olağan dışı olayların arkasındaki ilahî gücü fark etme, bütün mahlukatın yaratılış gayesine uygun hareket ettiğine şahitlik etme, tabiat olayları üzerine nazar-ı ibret ile düşünmek gerektiğine vurgu yapılmaktadır." Ancak aynı âyetlerde, sorumsuzluklara, inkârcı ve nankörlerin dünya ve

---

69 el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 375.

70 el-En'âm 6/40, 46, 47; Yunus 10/50, 59; Hûd 11/28, 63, 88; el-İsrâ 17/62; el-Kehf 18/63; el-Furkân 25/43; el-Kasas 28/71, 72; el-Fâtır 35/40; el-Fussilet 41/52; el-Ahkâf 46/4, 10; el-Mülk 67/28, 30; el-Alak 96/9, 11, 13; el-Mâûn 107/1.

71 el-En'âm 6/40, 47; Yunus 10/50; el-Kasas 28/71, 72; el-Fâtır 35/40; el-Ahkâf 46/10; el-Mülk 67/28.

72 el-Mâun 107/1.

73 Hûd 11/28.

74 el-En'âm 6/46.

75 Yunus 10/59; el-Kehf 18/63; el-Mülk 67/30.

76 el-İsrâ 17/62.

77 Hûd 11/63, 88.

78 el-Furkân 25/43.

79 el-Fussilet 41/52; el-Ahkâf 46/4, 10.

80 el-Alak 96/9, 11, 13.

ahiretteki hazin sonlarına, münafıkça tutum ile dinlerini tahrif etmiş insanların nasıl bir halet-i ruhiye içesinde olduklarını iyi gözlemlemek gerektiğine ve geçmiş kavimlerin helak edilme gerekçeleri üzerine düşünmeye bütün insanları davet ettiği de görülmektedir.

2. 2. 3. "**نَظَرَ**"

Kelime anlamı olarak, "baktı, bakış, görüntü, anlayış, teori, kontrol, kalp gözü ile düşündü, tedebbür etti, düşündü, kitaba baktı, görme ve görüş" gibi anlamlara gelmektedir.[81] Bir şeyi kendisi ve başka bir şey bakımından bilme arzusu, göz ya da fikir yoluyla kavranmasıdır.[82] Bir şeye iltifat etmek, yönünü çevirmek, önem verdiği şeyi gözden kaçırmamak[83], inceleme ve tefekkür etmek kastı ile gözün bir şeye meyletmesi, iştiyakla takip etmesi ve beklemesi, mahlukatın yaratılışındaki hikmeti görmesi için teşvik edilmesi ve dikkat çekilmesi gibi farklı anlamlarda kullanılmaktadır.[84]

Nazar ile bazı kavramlar arasındaki ilişki, yukarıda ifade edilen lafızdan manaya, lafızdan aklî çıkarıma ulaşmayı ifade etmesi açısından önemlidir. Örneğin; "nazar" ve "istidlâl" kavramları bu çerçevede ele alınabilir. Şöyle ki, istidlâl bir şeyi başka bir şey ile yani göz gibi bir aracı ile bilmektir. Nazar ise bir şeyi hem kendisi hem de başka bir şey ile bilmektir. Bu durumda nazar, bir şeyin göz ve düşünce ile bilinmesi şeklinde tanımlanınca insan için aklî çıkarıma işaret eden bir husus olmaktadır. Yine bu durumda gözle nazar, gözü görülene, kalp ile nazar ise fikri, düşünceyi düşünülene çevirmektir.[85]

Nazar'ın diğer farklı kavramlarla ilişkisi de dikkat çekicidir. Örneğin; "تَأَمُّلْ/teemmül, kelimesi Kur'an'da açık bir şekilde geçmez. Ancak "teemmül" kelimesi, "sebat etme, amaç edinme manasında öğüt alma ve ders çıkarma düşüncesi ile yaşadığı hayatı iyice anlamlandırma" manasına gelmektedir. Teemmül, bir başka ifadeyle düşüncenin harekete geçirilmesi eylemidir. Nazar ile ilişkisi çerçevesinde tanımlanacak olursa, talep edilen şeyin öğrenilmesinin umut edildiği bakış açısıdır.[86] Nazar ile rü'yet arasındaki ilişki de ise; "nazar", bir şeyin ortaya çıkmasını arzu etmek düşüncesi ile bakmaktır

---

81 Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-ʿayn,* 8/154; Cevherî, *Tâcü'l-luga,* 2/830; İbrahim Mustafa vd. *el-Mu'cemü'l-vasît*, nşr, Mecmüat'l-Lüğati'l-Arabiyyeti (Mısır: Dârü'd-Da'vet, t.y.), 1/931.

82 el-Askerî, *el-Furûq fi'l-Luğa*, 86.

83 Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-ʿayn,* 8/154,155.

84 Cevherî, T*âcü'l-luğa*, 2/830,831; Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garibi'l-Kur'an*, 812-814.

85 el-Askerî, *el-Furûq fi'l-Luğa*, 87.

86 el-Askerî, *el-Furûq fi'l-Luğa,* 87.

ki Allah'ın kullarına "rahmeti ile nazar" etmesi, onlarda muradına uygun fiillerini görme beklentisi yani onları gözetmesidir. Nazar, görme duyusu sayesinde idrake ulaşma ve bir şeyin ortaya çıkmasını arzu etmedir. Hâlbuki "rü'yet", görülen şeyin idrak edilmesidir. Bu durumda göz araç; nazar ile kalbe, manaya ve düşünceye ulaşmak ise asıl amaçtır.[87] Rağıb el-İsfehânî *"Tefsîru'r-Râğıb el-Isfahânî"* adlı eserinde "nazar", "rü'yet" ve "basar" kavramını birlikte ele almış ve aralarındaki ilişkiye işaret etmiştir.[88]

Bu fiil Kur'an'da farklı kalıplarda gelmektedir. "اَفَلَا يَنْظُرُونَ" bakmazlar mı? "تَنظُرُونَ"[89] bakıyordunuz, "نَاظِرِينَ"[90] bekliyorlar, "اَنظُرْنَا"[91] bizi gözet, "يُنظَرُونَ"[92] bakılmak, "فَانظُرْ"[93] ya da "وَانظُرْ"[94], "**يَنْظُرُونَ**", فَانْظُرُوا"[95] bir bakın" şeklinde anlamı verilen ifade, Kur'an'da daha çok, نَظَرَ "baktı"[96] şeklinde geçmektedir.

Kur'an'da farklı kelime kalıpları şeklinde 116 yerde bulunmaktadır. Bu fiilin Kur'an'daki anlam seyri ele alındığında çok farklı vurguların olduğu görülmektedir. Âyetlerdeki vurgusuna bakıldığında salt görmek anlamından, düşünmeye, akletmeye, gözlerin, düşüncelerin ve akılların çaresiz kalmasına kadar çok farklı anlamlarına şahit olunmaktadır. Örneğin; düşünmeye sevk etmek,[97] eser üzerine düşünerek bunun müessirinin kudretini hissetmek,[98] dönemin ve kendilerinden öncekilerin durumuna ibret nazarı ile

---

87 el-Askerî, *el-Furûq fi'l-Luğa*, 88-89.

88 Yakup Koçhan, *Râğıb el-Isfahânî'nin Tefsirinde Yakın Anlamlı Kelimeler ve Nüansları* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2022), 83.

89 el-Bakara 2/50, 55; Âl-i İmran 3/143; el-Arâf 7/195; Yunus 10/71; Hûd 11/55; el-Vâkıa 56/95.

90 el-Bakara 2/69; el-Arâf 7/108; el-Hicr 15/16; eş-Şuarâ 26/33; el-Ahzâb 33/53.

91 el-Bakara 2/104; en-Nisâ 4/46.

92 el-Bakara 2/162, 210; Âl-i İmran 3/88; el-En'âm 6/8; el- A'râf 7/53, 198; el-Enfâl 8/6; Yunus 10/102; en-Nahl 16/33, 85; el-Enbiyâ 21/40; es-Secde 32/29; el-Ahzâb 33/19; el-Fâtır 35/43; Yasin 36/49; es-Saffât 37/19; ez-Zümer 39/68; eş-Şûrâ 42/45; ez-Zuhrûf 43/66; Muhammed 47/20; ez-Zâriyât 51/44; el-Mutaffifîn 83/23; el-Ğâşiye 88/17.

93 el-Bakara 2/259.

94 el-Ğâşiye 88/17.

95 Âl-i İmran 3/137; en-Nahl 16/36; en-Neml 27/69; el-Ankebût 29/20; er-Rûm 30/42.

96 et-Tevbe 9/127; Muhammed 47/20; el-Müddessir 74/21.

97 el-Mâide 5/75; el-En'âm 6/65; el-Arâf 7/86, 103, 143, 185; el-Furkân 25/9; en-Neml 27/33; el-Ankebût 29/20; es-Sâffât 37/88; el-Haşr 59/18.

98 el-En'ân 6/99; er-Rûm 30/50; Abese 80/24; et-Târık 86/5; el-Ğâşiye 88/17.

bakmamak,[99] hidayete yönelmemek.[100] İnsanoğlunun çaresizliğini,[101] çaresizce bakışını,[102] insana mühlet verildiğini,[103] akletme olmayınca kötü sonun geleceğini,[104] gelecekte daha hayırlı sonuçları olacağı ön görüsü ile beklemek gerektiğini,[105] itibarsız bir pozisyona düşmenin nasıl acı bir durum olduğunu ifade eder.[106] Küfürde inat edip hakikati görmemek,[107] şuursuzca ya da salt beklemek,[108] duyarsızlaşmak,[109] şaşıp kalmak, fark etmek ve görmek,[110] hakikati bütün netliği ile hissetmek,[111] aklını kullanmayıp elindeki fırsatları kaçırmak,[112] arz ve semanın yaratılışına bakıp akletmemek,[113] düşünmenin ve farkındalığın bir sonucu olarak saadetini yaşamanın önemini anlayamamak[114] gibi anlamlarda da geçmektedir.

3. Hitap Şekillerinin Geçtiği Âyetlerin Mahiyeti, Bağlamı ve Muhatapları

Bu çalışmada ele alınan hitap şekilleri Kur'an'da farklı muhatap kitlelerine yönelik mahiyete ve bağlama sahiptirler. Daha çok Müşriklerin, Münafıkların ve Ehl-i kitabın direkt muhatap alındığı âyetlerde, inanç ve amel boyutunda yapılan yanlışlar vurgulanmakta, Müslümanlara da bu yanlış davranışları fark etmeleri, görmeleri, üzerine düşünmeleri ve aynı hataları yapmamaları için akletmeleri tavsiye edilmektedir.

---

99 Yunus 10/39, 73, 101; Yusuf 12/109; en-Nahl 16/36; el-İsrâ 17/21; el-Kasas 28/40; er-Rûm 30/9, 42; el-Fâtır 35/44; el-Mümin 40/21, 82; ez-Zuhruf 43/25; Muhammed 47/10.

100 Yunus 10/43.

101 el-Bakara 2/165.

102 el-Bakara 2/50, 55; el-Ahzâb 33/19; es-Sâffât 37/19; eş-Şûrâ 42/45; Muhammed 47/20; ez-Zâriyât 51/44; el-Vâkıa 56/84.

103 el-Bakara 2/104; en-Nisâ 4/46; el-En'âm 6/8; el A'râf 7/14, 15; el-A'râf 7/129, 195; Yunus 10/71; Hûd 11/55; el-Hicr 15/8, 36, 37; en-Nahl 16/85; el-Enbiyâ 21/40; eş-Şuarâ 26/203; es-Secde 32/29; es-Sâd 38/79, 80.

104 el-Bakara 2/210; Âl-i İmran 3/137; el-En'âm 6/11; en-Neml 27/69.

105 el-Bakara 2/280.

106 Âl-i İmran 3/77, 88.

107 el-En'âm 6/158; en-Nahl 16/33; en-Neml 27/14.

108 el-A'râf 7/53; el-Fâtır 35/43; Yasin 36/49; es-Sâd 38/15; ez-Zuhruf 43/66; Muhammed 47/10.

109 el-Arâf 7/198; el-Enfâl 8/6; et-Tevbe 9/127.

110 el-Bakara 2/259; en-Nisâ 4/50; el-En'âm 6/24, 46; el-Arâf 7/53; Yunus 10/14; el-İsrâ 17/48; Kehf 18/19; Tâhâ 20/97; el-Hac 22/15; en-Neml 27/27, 28, 41, 51; es-Sâffât 37/73, 102; ez-Zümer 39/68; el-Hadîd 57/13; el-Müddessir 74/21; en-Nebe 78/40.

111 Âl-i İmran 3/143.

112 ed-Duhân 44/29.

113 el-Kâf 50/6.

114 el-Mutaffifîn 83/23, 35.

3. 1. "رأى" Fiilinin Mahiyeti, Bağlamı ve Muhatapları

"رأى" fiili hitap terkibi şeklinde Kur'an'da farklı şekillerde geçmektedir. Ancak bu çalışmada sadece "اَلَمْ تَرَ" ve "اَرَاَيْتَ" formları üzerinden değerlendirme yapılacaktır.

"اَلَمْ تَرَ" / yani "görmez misin/ farkında değil misin, görüyorsun değil mi?" terkibi, Kur'an'da sadece bu şekilde 33 âyette geçmektedir. Bu terkip ile insanın düşüncesine, bilgisine ve öngörüsüne hitap eden deliller ortaya konmaktadır. Yüce Allah'ın gücüne ve kudretine işaret eden düzenden, bu düzeni inşa eden, tasarlayan ve sürekliliğini temin eden ilâhî yasalardan misaller verilmekte; verilen bu örneklerle, Kur'an'ın en temel amacının Allah'a inanmak ve bu inancın sonucu olarak kurtuluş yoluna erişmeye çağırmak olduğu ifade edilmektedir.

"اَرَاَيْتَ/ Ne dersiniz/ Söyler misiniz?/ Bir de şöyle düşünün" şeklinde anlamlar verilebilen terkip ise Kur'an'da 23 yerde geçmektedir. "Gördün mü?" sorusu ile; şaşılacak bir tutumdan söz edileceğine, bir konuda ikaz yapılacağına, ikaz ve uyarılar dikkate alınmaz ise cezanın geleceğine ve geçmiş kavimlerden bu çerçevede verilen uyarıları umursamayanların hazin sonlarına vurgu yapılmaktadır.

3. 1. 1. Muhatabı Putperestler, Müşrikler, Münafıklar ve Ehl-i Kitap Olan Âyetler

Mukaddes değerler uğrunda çalışmanın ve canını vermenin dolaylı olarak ele alındığı en-Nisâ sûresi 3/77. âyette; *"Kendilerine, "Elinizi savaştan çekin, namazı kılın ve zekâtı verin" denilen kimseleri görmedin mi? Sonra onlara savaş farz kılınınca bir de gördün ki, içlerinden bir grup Allah'tan korkar gibi, hatta daha fazla bir korkuyla insanlardan korkuyorlar da, "Rabbimiz! Savaşı bize niçin yazdın, bizi yakın bir süreye kadar geri bıraksan olmaz mıydı?" diyorlar. Onlara de ki: "Dünya menfaati önemsizdir, Allah'tan korkanlar için âhiret daha hayırlıdır ve size zerre kadar haksızlık edilmez."* sorumlulukla yüzleşenlerin -özellikle Münafıkların- iş başa düşünce kaçış tutumlarına, bir hususu konuşmak ile yaşamanın çok farklı şeyler olduğu çelişkisine değinilmektedir.[115]

Ehl-i Kitabın muhatap alındığı âyetlerde[116] onların hayat hikayeleri, ibretlik durumları, ne kadar hayret verici bir duruma

---

[115] en-Nisâ 4/77; Mâtürîdî, *Teʾvîlâtü'l-Ḳurʾân*,3/259-263; Zemahşerî, *el-Keşşâf*,1/545; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 5/124-128; İzzet Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*,8/170-174.

[116] Âl-i İmrân 3/65, 71, 98, 99; en-Nisa 4/171 "Ey Ehl-i kitap! Dininizde aşırı gitmeyin ve Allah hakkında, gerçek olandan başkasını söylemeyin. Meryem oğlu İsâ Mesîh ancak Allah'ın elçisidir, Allah'ın Meryem'e ulaştırdığı kelimesidir ve O'ndan bir ruhtur. Şu halde Allah'a ve peygamberlerine iman edin, "(Tanrı) üçtür" demeyin,

düştükleri ve ölen bir kavmin, Allah'ın dilemesi ile yeniden canlanması bir mucize olarak örneklendirilmektedir.[117]

Nemrut'un yapıp ettikleri ve karşılaştığı sonuca değinilmiştir.[118] İktidar ve gücü elinde bulunduranların, eğer bu güçten/kudretten zehirlenirlerse zalime dönüşecekleri, zulüm ve sapıklığı karakteristik özellikleri haline getirebilecekleri "الم تر" terkibi ile ifade edilmektedir.[119] Ayrıca bu âyet; hata/kusur, batılı tercih, taassup, kibir dışında inanç ve itikat konusunda tartışmanın caiz olduğuna da delil olarak kabul edilmiştir.[120]

Yahudi ve Hıristiyanlar direkt muhatap alınmakla birlikte, hak yoldan uzaklaşmış, ancak yaşadıkları toplumlara öncülük eden din adamları uyarılmaktadır. Bu din adamları, kendilerine hak ve son din gönderildiği halde ondan yüz çevirdikleri, buna karşın dalmış oldukları dünyalık konforu savunmaya çalıştıkları, sapkınlığı sahiplenip kendilerini takip edenleri yoldan çıkardıkları ibretlik bir durum olarak ifade edilmektedir.[121] Ayrıca âyet-i kerîme bu nahoş, ahlâk yoksunu, ikiyüzlülüğe işaret eden, Yahudi ve Hıristiyanların kutsal kitaplarına da aykırı olan tutumu yermektedir.[122]

İslâm ahlâkında kişinin kendisini söz ile tezkiye etmesi, övmesi ve yüceltmesi doğru bulunmayan bir davranıştır. Hâlbuki Yahudiler kendilerini seçkin,[123] Allah'ın özel dostları[124] ve ceza çekmeyecek topluluk olduklarını iddia etmektedirler. Bunun aksine,[125] onların

---

bundan vazgeçin; hakkınızda hayırlı olan budur. Allah ancak bir tek ilâhtır. O, çocuğu olmaktan münezzehtir, göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nundur. Güvenmek ve dayanmak için Allah yeter."

117 ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf* 1/290; Kurtubî, *el-Câmiʿ*, 3/230.

118 Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/305-308;

119 el-Bakara 2/258 "Allah'ın kendisine verdiği iktidara dayanarak rabbi hakkında İbrâhim ile tartışmaya giren kimseyi görmedin mi? İbrâhim "Rabbim hayat veren ve öldürendir" deyince o, "Hayat veren ve öldüren benim" dedi. İbrâhim "Allah güneşi doğudan getirmektedir, hadi sen de onu batıdan getir" dedi. Bunun üzerine inkârcı ne diyeceğini bilemedi. Allah zalimler topluluğuna rehberlik etmez"; Taberî, *el-Câmiu'l-beyân*,5/437; İzzet Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, 6/472-474.

120 İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 3/34.

121 Âl-i İmran 3/23; en-Nisa 4/44, 49; Taberî, *el-Câmiu'l-beyân*, 6/288-292; Kurtubî, *el-Câmiʿ*, 4/50-51; İzzet Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, 3/133-136; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 3/208-211.

122 en-Nisâ 4/51; Taberî, *el-Câmiu'l-beyân*, 8/466; Mâtürîdî, *Teʾvîlâtü'l-Ḳurʾân*, 3/207; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/521; İzzet Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, 8/137; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*,5/85-87.

123 Maide 5/18; Taberî, *el-Câmiu'l-beyân*, 10/152; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/618.

124 Cuma 62/6; İzzet Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs, 7/331-334;* İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 28/215-217.

125 el-Bakara 2/80.

kahredici bir yergiye muhatap oldukları ve bunun ibretle bakılası bir vehim olduğu vurgulanmaktadır.[126]

İnanmadığı halde dünyalık menfaat için "Münafıkça" bir tutum sergileyenlerin olacağına işaret edilmektedir. Bu durumun insanı nasıl savurduğu, yaradılışını unutan insanın asıl yaratana değil kendisi gibi bir mahluka sığınma psikolojisine; Yahudi ve Münafıkların yalancı olduklarına ve şeytani karakter bozukluklarına dikkat çekilmektedir.[127]

İnkârcılık, akılsızlık, cahillik ve sorumsuzluk örneği sergileyen Müşrikler, hayati bir konuyu basit ve seviyesizce hafife almaktadırlar. Yaşadıkları dünyada âhireti yok saymakta, ahirette acı ve kaçınılmaz bir son ile karşılaştıklarında çaresizlik, şaşkınlık, mahcubiyet, büyük bir acı ve korku yaşayacakları, yaptıklarına karşılık pişman olduklarını ifade etmeye takatlerinin olamayacağı ikazı yapılmaktadır.[128]

Putperestlerin keyfi olarak bazı rızıkları haram saymalarına karşılık, rızık hususunda helal-haram bilincine, "Allah adına hüküm koymak" yetkisinin kullarda olmadığına dair uyarı yapıldığı görülmektedir.[129] Allah'ın rahmetinin idrak edilememesi, tevhit inancı ve hak dinin ilkelerini idrak etmede aklî ve naklî delillere rağmen, nankörlüğün yaman çelişkisine[130], peygamberlerin mucizeleri göstermek sureti ile kavimlerini hak yola davet çabalarına dikkat çekilmektedir.[131]

Şeytanın temsil ettiği duygu ve düşünceler ifade edilip, dünyanın bir imtihan yeri olduğunu, insanın bile bile günaha düşmesi hususunda şeytanın rolünün farkında olunması gerektiği vurgulanmaktadır.[132]

---

126 en-Nisâ 4/49; Mâtürîdî, *Teʾvîlâtü'l-Ḳurʾân*,3/204-207; Kurtubî, *el-Câmiʿ*, 5/241-246; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 5/84-87; İzzet Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*,8/136-145.

127 en-Nisâ 4/60; el-Mücâdele 58/14; el-Haşr 59/11; Taberî, *el-Câmiu'l-beyân*, 23/289-290; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/506; Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 29/509; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 28/98-100.

128 Yûnus 10/50; Mukātil b. Süleymân, *Tefsîru Muḳātil b. Süleymân*, 2/299; Taberî, *el-Câmiu'l-beyân*, 15/101; Mâtürîdî, *Teʾvîlâtü'l-Ḳurʾân*, 6/50.

129 Yûnus 10/59; el-Mülk 67/30; Taberî, *el-Câmiu'l-beyân*, 15/111-113; Mâtürîdî, *Teʾvîlâtü'l-Ḳurʾân*, 6/56-57; İzzet Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, 3/481; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 11/207-210.

130 Hûd 11/28; Mâtürîdî, *Teʾvîlâtü'l-Ḳurʾân*, 6/121-122; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/389-391; Kurtubî, *el-Câmiʿ*, 9/25-27; İzzet Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, 3/528-529; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 12/50-53.

131 Hûd 11/17, 63, 88.

132 el-İsrâ 17/62; el-Kehf 18/63; Taberî, *el-Câmiu'l-beyân*, 17/488-489; Mâtürîdî, *Teʾvîlâtü'l-Ḳurʾân*, 7/75-76; İzzet Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, 3/405.

Mekkeli putperestlerin zihin yapısını eleştiren âyetler, insanlığın genel bir zaafına işaret etmektedir. Şöyle ki insanlığın en temel problemi, bedensel hazlarını, maddî beklentilerini, makam ve mevki hırslarını tercih edip akıl, bilgi ve irfanın aydınlık yolunu, sahih itikat ve sağlıklı düşünceyi, ilahi adalet kurallarına göre karar verip hayatlarını bu ölçülere göre yaşamaktan imtina etmeleridir.[133] Bu durum Kur'an'ın bütününde ısrarla hatırlatılmakta ve insan için akıl-arzu ve akıl-ihtiras arasındaki denge hususunda uyarı yapılmaktadır.

Tevhidi anlayışı tesis edebilmek için yaratılıştaki mu'cizeyi görmenin önemine dikkat çekiliyor. Mahlukatın üzerinde tasarrufta bulunabilmek, onun ilk ve eşsiz yaratılış ve oluşumuna en ufak etkide bulunmanın imkansızlığı vurgulanıyor. Ve bu bağlamda şirk koşanların ve puta tapanların yeryüzünde kendi inandıkları putlarının neyi yarattıklarını sorgulaması isteniyor.[134]

Müşriklere hitaben, hayatı da ölümü de var edenin Allah olduğu, yeryüzünde Allah'ın temsilcisi olarak peygamberin hak davayı anlatmasına karşılık ilahi iradenin gayesinin gerçekleşeceği ve insanların kurtuluşunun buna inanmaktan geçtiği söyleniyor.[135]

İlâhi kurallar toplumsal yaşamda iyiliği gözetirler. Her hakkı sahibine teslim edip adalet ilkelerini mutlak uygulayarak toplumu şekillendirmek isterler. Buna karşılık zalimler, müşrikler ve bütün zorbalar bu ideal durumu eleştirip insanlığı ifsad etmek için uğraşırlar. Kur'an'da bu konudaki âyetlerde sembol isim Ebu Cehildir.[136]

3. 1. 2. Muhatabı Hz. Peygamber ve Müslümanlar Olan Âyetler

İbrahim sûresi 14/24. âyette, *"Allah'ın nasıl bir misal getirdiğini görmedin mi? Güzel sözü, kökü sabit, dalları gökte olan güzel bir ağaca benzetti."* ifadesi ile bakışları güzel söze yönlendirme ve düşünmeye sevk etme vardır. Bu durumda akıl, sağlam inanç, peygamberlik, vahiy ve kelime-i tevhit ile örülü düşünce, söz ve eylemlerin, yeryüzünde sonradan oluşturulmuş bütün kötü söz, duygu ve fiiller için çözüm olduğu örnek gösterilmektedir.[137]

---

133 el-Furkân 25/43; el-Fâtır 35/40; el-Fussilet 41/52; Mâtürîdî, *Teʾvîlâtü'l-Ḳurʾân*, 8/28-29; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/282; Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 24/461463; Kurtubî, *el-Câmiʿ*, 13/35-36.

134 el-Ahkâf 46/4,10.

135 el-Mülk 67/28.

136 el-Alak 96/9,11,13; Taberî, *el-Câmiu'l-beyân*, 24/523; Mâtürîdî, *Teʾvîlâtü'l-Ḳurʾân*, 10/579-580; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/777; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 30/447-449; İzzet Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, 1/318-322.

137 İbrahim 14/24; Mukātil b. Süleymân, *Tefsîru Muḳātil b. Süleymân*, 2/404-408; Taberî, *el-Câmiu'l-beyân*, 16/566-570; Mâtürîdî, *Teʾvîlâtü'l-Ḳurʾân*, 6/387-388.

Dikkatlerin bir yandan tabiatın ihtişamına diğer taraftan da bu eşsiz tezahürün tek kaynaktan meydana geldiğine işaret eden âyetlerde;[138] farklı renklerin varlığına, çeşitli türlere ağırlık verildiğine, onların biçimsel, renksel ve görsel mu'cizeliğine işaret edilirken asıl görülmesi, idrak edilmesi ve akledilmesi gereken hususun bunların arkasındaki bu çeşitliliği sağlayan irade ve gücün olduğu ifade edilmektedir.[139]

Hz. Peygamber'e hitaben, yaptıkları zalimliklerin ebedi devam edeceğini sanan ve kendilerinin bertaraf edilmesinin imkânsız olduğunu vehmeden inkârcılara cevap verilmekte, gökleri, yeri ve arasındaki varlıkları hikmetli olarak yaratmış olan Yüce Allah'ın, dilediğini yapabileceği, zalimleri, inkarcıları yok edebileceği, yerlerine başka toplumları getirebileceği şeklindeki hükümranlığı ve kudreti ifade edilmektedir.[140]

Müşriklerin, inkarcıların, putperestlerin ve zalimlerin sembolik olarak ele alındığı âyetlerin muhatapları çok dikkat çekicidir. Bu vurgulara karşılık, Hz. Peygamber'e hitaben, yüce Kur'an'ın ilâhi kelam olduğu, Hz. Peygamber'in de son ve gerçek peygamber olduğu üzerine deliller sıralanmakta ve özellikle ele aldığımız terkipler bu âyetlerin başında kullanılmaktadır.

Müslümanları savaşa hazırlamak için teşvik edip,[141] daha önce bu konuda geri adım atan kavimlerin ağır bir imtihana tabi tutuldukları, Müslümanlar muhatap alınıp İsrail oğulları üzerinden ikaz edilmektedir.[142] İsrail oğullarının savaştan kaçmaları ve yaptıkları zulümleri neticesinde başlarına nelerin geldiği, düşman tarafından

---

[138] el-Fâtır 35/27 *"Allah'ın gökten su indirdiğini görmez misin? Sonra onunla renkleri ve çeşitleri farklı ürünler çıkardık. Dağların da farklı renklerde; beyaz, kırmızı, simsiyah yolları, kısımları vardır."; ez-Zümer 39/21 "Görmedin mi Allah'ın gökten su indirip onu yerdeki kaynaklara akıttığını? Sonra onunla değişik renklerde ürünler bitirir, sonra bu bitkiler gelişip olgunlaşır; ardından onun sarardığını görürsün, sonunda Allah onu kırılıp ufalanmış hale getirir. Kuşkusuz bunda akıl iz'an sahipleri için bir ders vardır."*

[139] Taberî, *el-Câmiu'l-beyân*, 20/461-463; Mâtürîdî, *Teʾvîlâtü'l-Ḳurʾân*, 8/483-485; İzzet Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*,3/120-121.

[140] İbrahim 14/19; Ebü'l-Hasen Mukātil b. Süleymân b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî, *et-Tefsîrü'l-kebîr/Tefsîru Muḳātil b. Süleymân*, thk, Abdullah Mahmut Şehhâte (Beyrut: Dâri İhyâi't-Türâsî, 2002), 2/402-404; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 13/213-215; İzzet Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*,5/266-267.

[141] Taberî, *el-Câmiu'l-beyân*, 5/278, 279; Muhammed İzzet Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, 10 Cilt (Kahire: Dâru İhyâi Kütübi'l-Arabî, 1383), 6/455.

[142] el-Bakara 2/243 "Sayıca binleri bulduklarını halde ölüm korkusuyla yurtlarından çıkanları görmedin mi? Bunun üzerine Allah onlara "ölün!" dedi. Sonra kendilerine hayat verdi. Şüphesiz Allah'ın insanlar üzerinde büyük lütufları vardır ama insanların çoğu şükretmezler."

mağlup edilmiş bir kavmin cezalandırılması ve bunun ibret alınması gereken bir durum olduğu gösterilmektedir.[143]

Toplumsal eylemlere yönelik insani ilişkilerde, hak arayışında hakem tayin etmede Yüce Allah'ın ve Resulünün yolunun takip edilmesi gerektiği ifade edilirken, Tağut ve Şeytan örneklemi ile Yahudi toplumunda var olan bozuk inanç eleştirilmektedir.[144]

Şaşkınlık ve yalan unsuruna,[145] temel inanç ve ahlak ilkelerine, toplumsal huzur, bireyler arası sevgi ve saygının korunup geliştirilmesine yönelik ikazlar, eğitime yönelik prensipler, toplumsal tutuma dair kaideler ve etkili nasihatler ile buna zarar veren dedikodu gibi zaaflara[146] ve kulların denetim altında olduğuna değinilmektedir.[147]

İnsan ve diğer mahlûkat için en hayati olan suyu da Allah'ın bir nimet olarak indirdiği, yeryüzündeki canlıların insanın hizmetine verildiği, bunların kendi lisanları ile Allah'ı tesbih ettiği ifade ediliyor.[148] Kevni olayların oluşumu, sürekliliği ve aksamamasına dikkat çekilerek, bunların Allah'ın muradı, yaratması, kudreti, hikmeti ve kainata koyduğu kurallar çerçevesinde olup bittiği bildiriliyor.[149] "Görmüyor musun?" sorusuyla, bizim için normal ya da sıradan gibi görünen olaylara karşılık, onların arkasındaki yüce gücü, kudreti fark etmek ve geçmiş kavimlerin ibret alınası yönlerine de dikkat çekiliyor.[150]

---

143 el-Bakara 2/246 "Mûsâ'dan sonra İsrâiloğulları'nın ileri gelenlerini görmedin mi? Peygamberlerinden birine "Bize bir hükümdar gönder de Allah yolunda savaşalım" dediklerinde o, "Üzerinize savaş farz kılındığında savaşmayacağınızdan korkarım" cevabını verdi. "Yurtlarımızdan ve çocuklarımızdan uzaklaştırıldığımız halde Allah yolunda savaşmayıp da ne yapacağız?" dediler. Üzerlerine savaş farz kılınınca da, içlerinden azı müstesna, yüz çeviriverdiler. Allah zalimleri iyi bilmektedir"; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf,* 1/290; Kurtubî, *el-Câmiʿ,* 3/245.

144 en-Nisa 4/60; İzzet Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs,* 8/157-158; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr,*5/102-106.

145 eş-Şuarâ 26/225; Taberî, *el-Câmiu'l-beyân*, 19/417-420; İzzet Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs,* 3/275-276; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr,*19/208-209.

146 el-Mücadele 58/7.

147 Taberî, *el-Câmiu'l-beyân*, 23/237-239; Kurtubî, *el-Câmiʿ,* 17/291-294; İzzet Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs,* 8/482-486; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr,*28/28-32.

148 el-Hac 22/63,65; en-Nûr 24/41.

149 en-Nûr 24/43; el-Furkân 25/45; Lokmân 31/29, 31; Nuh 71/15; el-Ğâşiye 88/17; Mukātil b. Süleymân, *Tefsîru Muḳātil b. Süleymân,* 3/438; Mâtürîdî, *Teʾvîlâtü'l-Ḳurʾân,* 8/318-321; İzzet Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs,*4/257-260; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr,*21/184-186.

150 el-Fecr 89/6; el-Fîl 105/1; Mukātil b. Süleymân, *Tefsîru Muḳātil b. Süleymân,* 4/847-848; Taberî, *el-Câmiu'l-beyân*, 24/605-612; Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb,* 32/288-290; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr,* 30/543-548.

Allah'ın nimetlerine karşılık, bunları unutan insanoğlunun nankörce eylemlere girişebileceği, yaratılış gerekçesini unutan insanın durumunun ibretle bakılacak bir görüntü olduğuna[151] ve bu imtihan için şeytanların inkarcıların üzerine salındığına dikkat çekilmektedir.[152]

"اَلَمۡ تَرَ" terkibinin en dikkat çeken âyetlerinden birisi de kâinattaki mecburi itaat yasaları uyarınca Allah'a koşulsuz itaat eden varlıklara karşılık, insanların imtihan gereği özgür düşünceleriyle baş başa kalacaklarının ifade edildiği durumlardır. Ancak özgür düşünceleri neticesinde insanların topyekûn boyun eğmesi gerekirken böyle bir psikoloji içinde olmadıkları ifade edilmektedir.[153]

Âyetlere bakıldığı zaman "اَلَمۡ تَرَ" ile başlayan yerlerde; zalim, kafir, müşrik, münafık, putperest ve şeytan gibi bazı isimlerin; nankör, inat, ibret ve ikaz gibi bazı kelimelerin ön plana çıkarıldığı görülmektedir. Bu kelimelere karşılık akıl, düşünme, insanın ve semanın yaratılması, akıl sahibi olmayan bütün mahlukatın Allah'ın yaratma gerekçesine hizmet ettikleri; güneş, ay, yıldızlar, dağlar, ağaçlar, hayvanlar ve bunların insan için ne ifade etmesi gerektiğine işaret ediliyor.

Allah'ın sınırsız hükümranlığına, kudretine, azap ve kıyamete[154], insanın dünyadaki idrak ve kabul melekesini ifade eden basiret ve kalbi kendisine verenin Allah olduğuna, bunu başka hiçbir varlığın temin edemeyeceğine dair deliller ortaya konulmaktadır.[155]

Bazı yerlerde ise insanın en naif duyguları olan sevgi, saygı ve diğerkamlığa işaret edilir. Bu duygulardan yoksun olmanın en belirgin göstergeleri kaba, sert ve haksız tutum sergilemektir. Tahkir ve kınama ile bu eylemlerin Allah'ın nezdinde en çirkin davranışlar olduğuna, aslında bu duyguların altında yatan gerçek nedenin, dini, Allah'ın buyruklarını yahut âhireti inkâr etmek olduğu ifade edilmektedir.[156]

Bu terkibin kullanıldığı yerlerde de öne çıkan uyarıcı kelimeler; azap, kıyamet, gece ya da gündüz gelen bir ceza, inkâr, şeytanın

---

151 İbrahim 14/28; Lokmân 31/20; el-Mü'min 40/69.

152 Meryem 19/83.

153 el-Hac 22/18.

154 el-En'âm 6/40; el-Kasas 28/71, 72; el-Mülk 67/30.

155 el-En'âm 6/46, 47; Taberî, *el-Câmiu'l-beyân*, 11/365-369; Mâtürîdî, *Teʾvîlâtü'l-Ḳurʾân*, 4/87; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/24; İzzet Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, 4/92-93.

156 el-Maûn 107/1; Mukātil b. Süleymân, *Tefsîru Muḳātil b. Süleymân*, 4/869-873; Taberî, *el-Câmiu'l-beyân*, 24/629-642; Mâtürîdî, *Teʾvîlâtü'l-Ḳurʾân*, 10/622-624; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/803-806; Kurtubî, *el-Câmiʿ, 20/10-216;* İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 30/564-566; İzzet Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, 2/18-22.

ayartması, zalim toplum, günahkârlar, şeytanî arzularını ilah edinenler, Allah'ın dışında şirk koşulanlar, zalimler, şirk, put, Yahudi ve zalimliğiyle öne çıkmış tarihteki sembol isimler olduğu görülmektedir. Ayrıca basiretin kapanması, kalplerin mühürlenmesi, yüz çevirme, rahmeti idrak edememek, cehalet, mal ve makama düşkünlük ve yaratılıştaki mucize üzerine düşünememek gibi dikkat çekici fiiller ele alınmaktadır.

3. 2. "نظر" Fiilinin Mahiyeti, Bağlamı ve Muhatapları

Bu fiil farklı formlarda Kur'an'da 102 âyette geçmektedir. Ancak çalışmamızın çerçevesini de dikkate alarak 25 yerde en çok geçtiği "ينظرون" şekli olan âyetler ele alınıp bunlar üzerinden bir değerlendirme yapılacaktır.

3. 2. 1. Muhatabı Müşrikler, Münafıklar ve Ehl-i Kitap Olan Âyetler

En'âm sûresi 6/8. âyetlerde, *"Ona bir melek indirilseydi ya!" dediler. Eğer biz bir melek indirseydik elbette iş bitirilmiş olur, artık kendilerine mühlet verilmezdi"* şeklinde geçmekte ve Müşriklerin Hz. Peygamber'e gelen vahyi inandırıcı bulmadıkları, kendileri gibi bir insanın peygamber olabileceğini kabullenememeleri dile getirilmektedir. Aslında onların gerçek maksatları sırf inat ve saplantılarından dolayı başka bir istekte bulunup -İslâm'ın gerçek din olduğunu ortaya koyan net deliller ortada iken- Allah Resulünü zorda bırakmaktır.[157] Halbuki iman etmek kendilerine verilmiş bir fırsat iken bunu değerlendirmeyen inkârcılar, bu gafil, inatçı ve nankörce tutumlarından dolayı uyarılmaktadırlar[158] İlgili âyetlerde inkar edip küfrü ile ölen insanların ahiretteki hazin sonunun resmi çizilmekte[159], inkarcıların yaptıklarına karşılık Allah'ın hükmünün ya da azabının gelmesini beklemeleri gerektiği vurgulanmakta[160] ve ceza ile karşı karşıya kaldıklarında asla affedilmeyecekleri ifade edilmektedir.[161]

Kur'an'da Müşriklerle ilgili hükümler çok açık bir şekilde ifade edilip ortaya konulmuş olmasına rağmen onlar, iman edip kitabın

---

157 el-En'âm 6/8, 158; Mukātil b. Süleymân, *Tefsîru Muḳātil b. Süleymân,* 1/551; Taberî, *el-Câmiu'l-beyân*, 11/266-269; Mâtürîdî, *Teʾvîlâtü'l-Ḳurʾân,* 4/25-28; İzzet Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs,* 4/67-69.

158 en-Nahl 16/33; Mâtürîdî, *Teʾvîlâtü'l-Ḳurʾân,* 6/499-500; Zemahşerî, *el-Keşşâf,* 2/603; Kurtubî, *el-Câmiʿ,* 10/102; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr,* 14/145.

159 el-Bakara 2/162; Âli İmrân 3/88; Mukātil b. Süleymân, *Tefsîru Muḳātil b. Süleymân,* 1/288; Taberî, *el-Câmiu'l-beyân*, 6/572-577; Zemahşerî, *el-Keşşâf,* 1/381-382.

160 el-Bakara 2/210.

161 en-Nahl 16/85; Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb,* 20/255; Kurtubî, *el-Câmiʿ,* 10/162; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr,* 14/245-246.

hükümlerini yaşamak yerine, Kur'an'ın âhirette vuku bulacağını söylediği ödül veya cezaların gerçekleşmesinden tereddüt ediyorlar.[162] Onlar hakikate kör, birtakım nesnelere tanrılık vasfı yükleyerek putlaştırıp bunlardan medet uman zelil bir durumdadırlar.[163] İlahi kuralların gerçekleşmesini akıl edemeyip bunlar hakkında anlamsızca tartışırlar.[164] Bu tutumları sonucu ceza ile karşı karşıya kalındıklarında çaresiz olacakları ve yapacak bir şey kalmayınca sert, şedid bir şekilde kesin cezalandırılacakları ifade ediliyor.[165]

Müşriklerin/Münafıkların ölüm psikolojileri ve hakikat karşısındaki tavırları ortaya konulmaktadır. İnkâr ettiklerinden dolayı savaşmaktan ve öldürülmekten fazlaca korktukları, savaş yapılıp sonucunda başarı elde edildiği durumlarda ise başarıda payları varmışçasına söz etmeye ve dünyalık elde etmeye kalkışma çabaları, anlamsız bir vehim olarak söylenmektedir.[166] Bunun yanında ilgili âyetlerde Allah'ın yasalarının kendileri için değiştirmesini istemektedirler ki bu asla mümkün değildir. Bu beklentilerinin sünnetullaha aykırı olduğu,[167] uyarılara rağmen inkârlarından vaz geçmediklerinde kendilerini korkunç bir cezanın beklediği;[168] yıldırımın çarpması,[169] öldükten sonra dirilmenin hak olduğunu görecekleri,[170] kıyamet sonrası yaşayacakları zillet ve kendilerini ziyan etmelerinden dolayı karşılaşacakları acı manzara[171] resmedilmektedir.

Bu fiil sadece Mutaffîfîn sûresinde inananların cennette karışılacakları nimetler somut örnekler üzerinden tasvir edilirlerken olumlu anlamda kullanılmaktadır.[172]

---

162 el-A'râf 7/53.

163 el-A'râf 7/198; Mâtürîdî, *Teʾvîlâtü'l-Ḳurʾân*, 5/118-119; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/189; İzzet Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, 2/545-547.

164 el-Enfâl 8/6.

165 el-Enbiyâ 21/40; es-Secde 32/29; Mâtürîdî, *Teʾvîlâtü'l-Ḳurʾân, 8/345;* Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/517; Kurtubî, *el-Câmiʿ*, 14/111; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 21/242-244.

166 el-Ahzâb 33/19; Muhammed 47/20; Taberî, *el-Câmiu'l-beyân*, 20/230-237; Mâtürîdî, *Teʾvîlâtü'l-Ḳurʾân,8/366-369;* Kurtubî, *el-Câmiʿ*, 14/152-154; İzzet Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, 7/360-366; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 21/293-298.

167 el-Fâtır 35/43.

168 Yasin 35/49; es-Saffât 37/19; ez-Zümer 39/68; ez-Zuhruf 43/66; Muhammed 47/18.

169 ez-Zâriyât 51/44.

170 el-Ğâşiye 88/17.

171 eş-Şûrâ 42/45; Taberî, *el-Câmiu'l-beyân*, 21/552-554; Mâtürîdî, *Teʾvîlâtü'l-Ḳurʾân, 9/136-138;* Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/231; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 25/125-129.

172 el-Mutaffifîn 83/23, 35; Mukātil b. Süleymân, *Tefsîru Muḳātil b. Süleymân*, 4/624; Taberî, *el-Câmiu'l-beyân*, 24/295-298; Mâtürîdî, *Teʾvîlâtü'l-Ḳurʾân,* 10/468; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/723; Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 31/91-92; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 30/209; İzzet Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, 5/511-512.

Bu fiilin geçtiği ayetlerde öne çıkan kelimeler ise; ansızın cezanın geleceği, büyüklük taslamak, birbirleriyle uğraşmak, şaşkına çeviren azap, ölüm korkusu, korkunç bir ses, gözleri kaymak, hüküm günü, dünya hayatına esir olmak, kendi aralarında kavga çıkarmak, ahiretin varlığını ve öldükten sonra dirilme olup olmayacağını tartışmak, hakikat ortada olduğu halde bu hakikati ifade edenlere karşı mücadele vermeye çalışmak, korkudan düşüp ölecek gibi olmak, yıldırımın yakalaması gibi olumsuz fiillerin yanı sıra; rahmeti, müjdeyi ve kurtuluşu ifade eden ve sadece bir sûrede geçen yağmur yüklü bulut şeklinde vurgular görülmektedir.

Sonuç

Kur'an; mushaf-ı şerifi, lafzı, okunması, mahiyeti ve mesajları ile Müslümanlar tarafından hem saygı gösterilen hem de merakla okunan kutsal kitaptır. Onunla ilgili pek çok araştırma yapılmış ve yapılmaya da devam etmektedir. Bu çalışmada ise Kur'an'ın sadece iki kelimesi olan "رأى" ve "نظر" fiilleri ele alınmıştır. Bu fiillerin Kur'an'da hitap sözcüğü olarak kullanılmaları ve başında bulundukları âyetlerin nasıl bir anlam barındırdığı gibi konular ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Bu terkiplerin geçtiği âyetler bütün olarak değerlendirildiğinde; tevhide, Allah'ın kudretine vurgu yapıldığı görülmüştür. Buna karşılık insanların hevâ ve hevesleri yüzünden yaratılış gerekçelerinden uzaklaştıkları ve hem dünyalarını hem de ahiretlerini ziyana uğrattıkları ifade edilmiştir. Ayrıca insanların dikkatini çekmek için azap, kıyamet, ceza vb. ifadelerle uyarıldıkları görülmektedir.

Âyetlerde; Allah'ın iradesi, gücü, kuvveti ve kudretinin kâinat üzerindeki mutlak ve sonsuz hükümranlığına dikkat çekilmenin yanı sıra; ilahi kudretin insanın mâna dünyasına yükselişindeki tesirine atıfta bulunduğu ve bunlar ile akıl arasında ilişki kurulması gerektiğinin vurgulanmıştır.

"رأى" ve "نظر" kavramlarının Kur'an'da geçtiği yerler dikkate alındığında "رأى" ve "نظر" fiillerinden "رأى" fiili ile uyarı, ikaz, imana davet, vb. şeklinde daha mülayim bir yaklaşım görülürken; "نظر" fiilinin bulunduğu âyetlerde daha sert bir üslup, ceza ve affediciliğin olmayacağı bir vurgu öne çıktığı gözlemlenmiştir.

"رأى" ve "نظر" fiilleri ile önce ikaz, sonra geçmiş kavimlerin durumlarına dikkat çekme, başlarına gelecek muhtemel cezalar konusunda uyarı ve en sonunda ise mutlak cezanın ifade edilmesi şeklinde bir metodun varlığı gözlemlenmiştir.

"رأى" ile ifade edilen âyetlerde kıyamet ya da birey bazında düşünüldüğünde insanın ölümü öncesinde daha hayatta iken, aklı ve iradesi elindeyken kendisine yapılan uyarıları, "نظر" fiili ile ise kıyamet anında yada kişiyi ölüm yakaladığı andaki çaresizliği ve başına gelecek durumları anlatan durumların anlatıldığı fark edilmiştir.

Ayrıca "رأى" ve "نظر", "beklemek" anlamında alındığı zaman Kur'an'daki kullanımının çok farklı olduğu gözlemlenmiştir. Şöyle ki, kişi önce sezer, algılar, bakar ve görür daha sonra bu fiilin sonucu olarak şaşar, bekler ya da inat eder, tepki gösterir, reddeder ya da kabul eder. Bu fiillerin başında bulunduğu âyetlerin genelinde de böylesi bir durumun varlığı görülmüş, yani fiillerin anlam yapısına uygun durumunun Kur'an'daki geçtiği âyetlerde de sürdürüldüğü tespit edilmiştir.

Kaynakça

Altın, Mehmet. *Esmâ-i Hüsnânın Semantik Tahlîli ve Geçtiği Âyetlerle İlgisi.* Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015.

Askerî, Ebû Hilâl. *el-Furûq fi'l-Luğa,* çev. Veysel Akdoğan. İstanbul: İşaret Yayınları, 2009.

Bayram, Enver. "Kur'an'da Geçen "Ey İnsanlar" ve "Ey İman Edenler" Hitaplarıyla Başlayan Âyetler Arasında Bir Mukayese". *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/1(2017), 161-184.

Bursevî, İsmail Hakkı. *Rûhu'l-Beyân.* 10 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Fikr, t.s.

Cevherî, İsmâil b. Hammâd. *Tâcü'l-luga ve sıhâhu'l-arabiyye,* thk. Ahmed Abdulgafûr Attâr 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm ve'l-Melâyîn, 1987, 2/830.

Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî. *en-Neşr fi'l-ḳırâ'âti'l-ʿaşr,* thk, Ali Muhammed Dabbâ', 2 Cilt. Beyrût: el-Matbaatu't-Ticariyyetü'l-Kübra, 2010.

Cinnî, Ebû'l-Feth Osman bin. *el-Muhteseb fi tebyîni vucûhi şevâzi'l-kırââti ve'l-izâhi anhâ,* thk. Muhammed Abdulkadir Atâ, 2 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütubi'l-İlmiyye, 1998.

Demirci, Muhsin. *Tefsir Terimleri Sözlüğü.* İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2011.

Derveze, Muhammed İzzet. *et-Tefsîru'l-Hadîs,* 10 Cilt. Kahire: Dâru İhyâi Kütübi'l-Arabî, 1383.

Dimyâtî, Ahmed b. Muhammed. *İthâfu fudelâi'l-beşer fi'l-kırââti'l-erbe'ate aşer*, thk. Enes Mihra. Lübnan: Dâru'l-Kütubu'l-İlmiyye, 2006.

Endülüsî, Ebû Hayyân. *el-Bahru'l-muhît fi't-tefsîr,* thk. Sıdkı Muhammed Cemil, 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1999.

Fazlur Rahmân. *Ana Konularıyla Kur'an.* Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1996.

Fırat, Yavuz. *Tecvid ve Kırâat İlmi Terimleri Sözlüğü* İstanbul: Hacıveyiszâde İlim ve Kültür Vakfı Yayınları, 2018.

Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-ʿayn,* thk. Mehdi'l Mahzûmî ve İbrâhim Samuraî 8 Cilt. Dâru Mektebeti'l-Hilâl, 1431.

Hüzelî, Ebü'l-Kāsım Yûsuf b. Alî b. Cübâre el. *el-Kâmil fi'l-kırââti ve'l-erbaîni'z-zâitedi aleynâ,* thk. Cemal b. Seyyid b. Rifai'ş-Şahid. b.y., Müessesetü's-Sema ve't-Tevzîi ve'n-Neşr, 2007.

İbn Âşûr, Muhammed Tâhir. *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 30 Cilt. Tunus: ed-Dâru't-Tunusiyyetü, 1984.

İbn Atıyye, el-Endelüsî. *el-Muḥarrerü'l-vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-ʿazîz,* thk. Abdusselâm Abduşşafî' Muhammed 6 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2000.

İbn Hâleveyh, el-İsbahânî. *İ'râbü kırââti's-seb' ve ilelihâ.* Beyrût: Dâru'l-Kütubu'l-İlmiyye, 2006.

İbrahim Mustafa vd. *el-Mu'cemü'l-vasît*, nşr. Mecmüat'l-Lüğati'l-Arabiyyeti. Mısır: Dârü'd-Da'vet, t.y.

İsfahânî, Râgıb. *el-Müfredât fî garibi'l-Kur'an*, thk. Safvân Adnân ed-Dâvûdî Beyrut: Daru'l-Kalem Dâru'ş-Şamiyye, 1991.

Kara, Mustafa. *Kur'an ve Sünnet Ekseninde Hitabet ve Mesleki Uygulama.* Samsun: Üniversite Yayınları, 2020.

Kaya, Mahmut. "Hitâbet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 18/156-158. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Kesler, M. Fatih. "Kur'an-ı Kerim'de Hz. Peygamber'e Hitaplar I". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 42/2 (2002), 91-119.

Kesler, M. Fatih. "Kur'an-ı Kerim'de Hz. Peygamber'e Hitaplar II". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 45/1 (2003), 19-39.

Koç, Ahmet. "Dini İletişim Bağlamında Kur'an'da "Kavl" (Söz) Çeşitleri", *Diyanet İlmi Dergi,* 44/4 (Ekim-Kasım-Aralık 2008), 32.

Koçhan, Yakup. *Râğıb el-Isfahânî'nin Tefsirinde Yakın Anlamlı Kelimeler ve Nüansları* Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2022.

Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh. *el-Câmiʿ li-aḥkâmi'l-Ḳurʾân,* thk. Ahmed Berdûnî ve İbrahîm Adfîş, 9 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Misriyye, 1964.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd. *Teʾvîlâtü'l-Ḳurʾân,* thk. Mecdî Baslûm 10 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2005.

Mukātil b. Süleymân, Ebü'l-Hasen. *et-Tefsîrü'l-kebîr/Tefsîru Muḳātil b. Süleymân,* thk. Abdullah Mahmut Şehhâte 5 Cilt. Beyrut: Dâri İhyâi't-Türâsî, 2002.

Nesefî, Ebü'l-Berekât. *Medârikü't-tenzîl ve hakāiku't-te'vîl*, thk. Yusuf Alî Bedîvî, 3 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kelimi'd-Dayyib, 1998.

Okumuş, Mesut. "Mekkî Süre ve Âyetlerde Hz. Peygamber'e Yönelik Hitaplar", *Kur'an Nüzulünün Mekke Dönemi,* ed. Mesut Okumuş. 309-327. Çorum: Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, 2013.

Râzî, Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyn. *Mefâtîhu'l-gayb,* 10 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâu't-Türâsü'l-Arabî, 1420.

Sevinç, Ahmet. "Kur'an'da Hitap Şekilleri ve Müddessir Sûresinde Yer Alan Hitapların Tahlili". *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/9 (2016),134-162.

Tabâtabâî, Allâme Muhammed Hüseyin. *el-Mîzân fî tefsîr'il-Kur'ân*. 20 Cilt. Menşurat-ü Cemaati'l-Müderrisin fi Havzati'l-İlmiyyeti fi Kısmi'l-Mukaddeseti, t.y.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *el-Câmiu'l-beyân fî te'vili'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Muhammed Şakir, 24 Cilt. Müessetü'r-Risale, 2000.

Temel, Nihat. *Kıraat ve Tecvid Istılahları* İstanbul: İFAV Yayınları, 2020.

Temizkan, Abdullah. "Âyet Sonlarında Yer Alan Esmâ-i Hüsnâ'da Takdîm ve Te'hîr". *Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi.* ed. Mehmet Bilen. 1/498-518. Diyarbakır: Şarkiyat Bilim ve Hikmet Vakfı Yayını, 2017.

Uğur, Mücteba. "Kur'an-ı Kerîm ve Hadislerde Hz. Peygamber'e Hitap Şekilleri", *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi* 8/2 (Mart-Nisan, t.s.), 67-74.

Uzun, Rahmetullah – Keskin, Uğur. "Şûra Sûresi Örnekleminde Kur'an'da Belâgat", *Batman Akademi Dergisi* 5/1 (2021), 151-172.

Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili.* 10 Cilt. İstanbul, Azim Dağıtım, t.s.

Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl el-Bağdâdî, *Meʿâni'l-Ḳurʾân ve iʿrâbüh*, thk. Abdulcelil Şelebî, 5 Cilt. Beyrût: Âlimu'l-Kutub, 1988.

Zemahşerî, Ebü'l-Kāsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed. *el-Keşşâf an hakâiki ğavâmizi't-tenzîl.* 4 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kitabil Arabî, 1986.